

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

TÖRÖK TAMÁS: **Ipoly mente helynevei. (Adattár 1. Alsó-Ipoly mente.)**

Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2011. (144 lap)

BURA LÁSZLÓ: **Szatmár megye helynevei 1–2.** Csíkszereda, Státus Kiadó, 2008. (415 és 411 lap)

BURA LÁSZLÓ: **Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára.**

Csíkszereda, Státus Kiadó, 2011. (238 lap)*

1. Két határon túli magyar helynévgyűjtemény látott napvilágot a közelmúltban: Török Tamás Ipoly mente helynevei és Bura László Szatmár megye helynevei című munkája. Mindkét kötet a határon túli helynévkutatás újabb darabja: előbbi a Felvidék 14 településének külterületi, utóbbi az erdélyi Szatmár megye településeinek bel- és külterületi neveit adja közre. Ez utóbbi munka — noha már több évvel ezelőtt jelent meg — ismertetését nemcsak az indokolja, hogy korábban sajnálatosan elmaradt a Magyar Nyelvjárások hasábjairól, hanem az is, hogy a közelmúltban második, javított, bővített kiadásban megjelent Bura Lászlónak a Szatmár megye helységneveit tárgyaló történeti-etimológiai szótára is.

2. A szlovákiai magyar helynévkutatás az 1960-as években még szervezett keretek közt folyt, mára azonban a helyzet sajnos megváltozott. Azóta a legtöbb helynévi adattár a Magyar Névtani Dolgozatok egyes számaiban jelent meg: az évek során többnyire járási egységek településeinek helynévanyagát adták közre ilyenformán (az Érsekújvári, Lévai, Komáromi járás, illetve Királyhelmece környékének több mint 50 településéről, vö. N. CSÁSZI 2004: 77–78). A közelmúltban a Csallóköz neveinek gyűjtése kezdődött meg, az első kötet 2000-ben, Csilizköz földrajzi nevei címmel jelent meg HORVÁTH ILDIKÓ és TELEKINÉ NAGY ILONA munkájának eredményeként (vö. HOFFMANN 2003: 60, N. CSÁSZI 2004: 68), ezt követte 2002-ben a Dunaszerdahelyi járás anyaga UNTI MÁRIA szerkesztésében. Ezt a sort gazdagítja Török Tamás munkája, az Ipoly mente

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

helynevei első kötete is. E most megjelent könyv azonban nem előzmény nélküli: a szerzőnek 2002-ben jelent meg a Zoboralja földrajzi nevei a történeti térképek tükrében című doktori disszertációja, melyben e felvidéki tájegység 19-20. századi kataszteri térképein szereplő neveket vizsgálja kontrasztív szempontból: a történeti magyar és a jelenkori szlovák névállományveti össze benne.

Török Tamás az Ipoly mente helynevei első kötetében szülőföldje, az Alsó-Ipoly mente 13 településének és egy elpusztult majorságának névanyagát gyűjtötte össze. A könyv bevezetésében röviden szól a szlovákiai magyar helynévgyűjtésről, annak fontosságáról, valamint arról, hogy a családi gyökerei mellett mi késztette e terület kutatására. Szlovákia magyarlakta területein ugyanis sporadikus próbálkozásokat leszámítva eddig nem folyt komolyabb forrásfeltárás, nyelvészeti szintézisekre sem tettek kísérletet az itteni kutatók, épp ezért fontosnak tartja a terület jelenkori adatainak gyűjtése mellett a történeti adatok feltárását is, mert így vizsgálhatók „a tudatos beavatkozás a mikrotoponímiába, az államnyelvváltásból eredő szlovák–magyar névpárok kialakulása, típusai és a fordítási jellegzetességek” (11). A kötetben néhány bevezető fejezet után (13–24) foglal helyet az adattár (27–113).

Elsőként az Alsó-Ipoly mente bemutatását olvashatjuk történeti, néprajzi és nyelvjárási szempontból: a szerző tájékozottsága ezeken a területeken dicsérendő, hiszen egy-egy mikrotoponima magyarázata, a névadás motivációja nem egyszer ilyen háttérismeret nyomán adható csak meg (noha jelen kötetben a szerző a településnevek etimológiáján túl pusztán adattárat szolgáltat, remélhetőleg a későbbiekben egy etimológiai szótár is készül majd e területről). A kutatott terület történetileg a 10. századtól kezdve lakott vidék, Hont vármegyéhez tartozott, Trianon után Csehszlovákia része lett, ma a szlovákiai Lévai és Érsekújvári járás területén található, kelet felől az Ipoly, nyugat felől az Ipolymenti-hátság és a Szekince-patak, délről a Duna határolja. Az Ipoly mente néprajzilag a Palócföld része (bár egyes népszokásai kisalföldi jellegzetességet mutatnak), lakói a palóc nyelvjárás Ipoly vidéki nyelvjárástípusát beszélik, ennek főbb jellemzőit a szerző be is mutatja (17–18), és az adattárban az élőnyelvi gyűjtés adatait is a nyelvjárási jellegzetességeknek megfelelően jegyzi le.

A szerző a történeti adatokat 1918 előtti és utáni térképekből gyűjtötte, így célszerűnek látta önálló fejezetben bemutatni e forrástípust, illetve a legjelentősebb térképészeti vállalkozásokat. A trianoni békediktátum következtében Csehszlovákiához került területekről három olyan, 1920 után készült térképet említ meg, melyet felhasznált az adattárban. Az 1920-as évek végén kiadott kétnyelvű telekkönyvi térképek (Pozemkoknižne mapy) a 19. század végi, illetve a 20. század eleji magyar kataszteri felmérések alapján készültek, névanyagukban átveszik a magyar neveket, néhol szlovák fordításokat is közölnek (21, 24, például 4/6. Nagy völgy: *Veľká dolina* vagy 4/18. *Felső kukoriczás: Horné kukuričné pole*, 52). A második világháború után készült „Evidenčne mapy” magyar

és/vagy szlovák nyelven szerepelteti a neveket, végül az 1972-ben a Szlovák Geodéziai és Kartográfiai Vállalat Névtani Bizottságának javaslatára készült új alaptérkép (Zakladne mapy) a mikrotoponímiai anyagot a szlovák nyelv szabályaihoz igazítja (21). A gyűjtésben felhasznált további források a fent említett térképek mellett a 19. századi telek- és birtokkönyvek, a kataszteri térképek (1848–1865), az úrbérrendezések során készült térképek (1837–1851 és 1852–1864) és birtokvázlatok (1851–1856).

A gyűjtés történetével kapcsolatos lényeges tudnivalókat ismerteti a következő fejezet. Az adattár 13 mai település (Gyerk, Helemba, Ipolybél, Ipolykiskeszi, Ipolypásztó, Ipolyság, Ipolyszakállós, Ipolyvisk, Leléd, Lontó, Pereszlény, Szalka, Szete) és egy elpusztult majorság (Szekeresd) helynévanyagát foglalja magába, az első katonai felméréstől napjainkig (23). Szekeresd ma már Szalka része, mégis önálló kutatópontként kezeli a szerző, az viszont nincs kiemelve, hogy Pereszlény sem önálló már, mivel Ipolyság része.

Az adattár a fent említett történeti adatokon kívül élőnyelvi gyűjtést is tartalmaz 2005-ből, melyet egy ellenőrző gyűjtés követett 2010-ben. Az adattár településenként mutatja be a helynévanyagot, az egységek felépítése a következő: a település neve, határozóragos alakjai (például *Gyërk*, *-ën*, *-röl/-rő*, *-re*, *-i*) és etimológiája után következnek a külterületi nevek. A címszó a helynevek köznyelvi alakját mutatja, a történeti nevek esetében (ahol nincs élőnyelvi adat) pedig a legkésőbbi magyar nyelvű adat mai köznyelvi formájával azonos. Ez után szögletes zárójelben következnek az egyes térképek adatai betűhív formában, illetve az élőnyelvi adat nyelvjárási alakja — ha valamelyik, általa felhasznált forrásban nem szerepel a név, a szerző a forrás rövidítése után ezt Ø jellel jelzi —; a különböző névváltozatokat, valamint a szlovák–magyar névpárokat kettőspont választja el egymástól. A szócikk végén szerepelteti a térszínformára, tereptárgyra, művelési ágra vonatkozó információkat (például: 1/19. *Szovád völgye* [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Szovád völgye*, K2: *Szovát völgye*, Bv: *Szovád völgye*, Pesty: *szovád völgye*, PM: *Szovád völgye*, KM: *Sovadská dolina*, É: *Szovād vőgye*]. D, Vö, sz. 29). Néhol a név eredetére vonatkozó magyarázatot is közöl a szerző (például: 1/10. *Regiske* [KF1, KF2, KF3, K1, K2, Bv, Pesty, PM, KM: Ø, É: *Regiske*]. D, Vö, r, l. A hagyomány szerint a magaslat őrhelyként funkcionált, tetejéről az egész környék belátható. A 11. századból származó régészeti leleteket találtak itt. Évtizedeken keresztül katonai gyakorlótérként működött. 28). A források rövidítéseit a kötet végén található forrásjegyzék oldja fel.

Minden egyes objektum neve sorszámmal van ellátva az adott településhez tartozó térképmellékletnek megfelelően, mely észak-dél irányban haladva veszi számba az egyes helyek denotátumait. A kötet mutatót is tartalmaz, mely köznyelvi alakban, mai helyesírással közli a feldolgozott földrajzi neveket, de a tájszavakat eredeti alakban szerepelteti, az idegen nyelvű alakokat változtatás nélkül adja meg. A mutató segítségével könnyen tájékozódhatunk a helynevek

körében, mivel az előtagok és az utótagok is megtalálhatók benne. A mutató segítségével jól látható egy-egy helynév gyakorisága a vizsgált korpuszban: elsőre kitűnik például, hogy a *dűlő, erdő, föld, hegy, kert, kút, oldal, rét, ság, szőlő, út, vasút, völgy* földrajzi köznévi sokkal gyakrabban szerepel a névanyagban, mint például az *árok, szél, tábla*. A viszonyítást kifejező *alatt, alja, felé, felett, köze, mege/megett/megi* gyakorisága is szembetűnő.

Ez a közelmúltban megjelent anyag reményeink szerint tovább bővül majd térben: maga a cím is mutatja, hogy az Ipoly mentének első kötetét tartja kezében az olvasó, az Alsó-Ipoly mente földrajzi neveit. Az adattár több lehetőséget is magában rejt a későbbiekre: akár történeti adatokkal való további kiegészítést, akár több szempontú nyelvészeti vizsgálatot, hiszen ahogyan arra N. CSÁSZI ILDIKÓ is felhívta a figyelmet, a felvidéki magyarok területeiről eddig megjelent jelenkori gyűjtések anyagát eddig csupán néhány tanulmány dolgozta föl (2004: 79).

3. A másik bemutatni kívánt adattár az erdélyi magyar területek névkincsének gyűjteménye. A romániai magyar helynévkutatás jóval nagyobb múlttal és gazdagabb eredményekkel rendelkezik, mint a szlovákiai: elég, ha ebben a vonatkozásban itt most csak Szabó T. Attila nevét említjük meg: az ő kezdeményezésével indultak meg a gyűjtőmunkálatok Erdély történeti névkincsére vonatkozóan, és örömmel tölthet el bennünket, hogy hagyatékának, az erdélyi történeti helynévtárnak a közreadása éppen nemrég fejeződött be. Ilyen átfogó gyűjtés a térségben azóta sem készült, ám a magyarországi helynévgyűjtéshez hasonlóan a kutatók folyamatosan dolgoznak az egyes települések névkincsének összegyűjtésén. Ilyen jellegű munkák leggyakrabban a már korábban említett Magyar Névtani Dolgozatok sorozatában láttak napvilágot (a romániai magyar területekről így megjelent munkák gyűjtésében és közlésében Janitsek Jenő munkásságát kell elsősorban kiemelni, vö. HOFFMANN 2003: 58), de számos írása jelent meg Bura Lászlónak is e terület névkincsére vonatkozóan.

BURA LÁSZLÓ Szatmár megyével (nem csak nyelvészeti szempontból) több mint ötven éve foglalkozik: elsőként Nagykároly és vidéke földrajzi nevei címmel 12 falu jelenkori és történeti anyagát gyűjtötte össze (é. n.), majd Szatmárnémeti utcaneveivel és történeti földrajzi neveivel is foglalkozott (1987 és 1991, ezek átdolgozott és bővített kiadása 2007 és 2005), 2003-ban Szatmári helynevek 1. címmel 14, 2004-ben Tövisháti helynevek címmel pedig 5 szatmári település névanyagát publikálta — hogy csak a legfontosabb előzményeket említsük. A Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára és a Szatmár megye helynevei valójában egyfajta megkoronázása e fél évszázados munkásságnak.

Bura László több tájegységet, egy egész megyét felölelő gyűjtésre vállalkozott egy olyan területen, ahol korábban nem volt lehetőség a közigazgatási egység szerint végzett munka megvalósulására — írja PÉNTEK JÁNOS a kötet előszavában. E most megjelent helynévgyűjtemény a mai (romániai) Szatmár

megye területének névanyagát tartalmazza, mely magában foglalja a Szamoshá-
tat, az Avasságot, a Bükkalját, a Kraszna-menti falvak javarészét, valamint az
Érmellék, a Tövishát és a Túrhat azon falvait, melyek ma közigazgatásilag
Szatmár megyéhez tartoznak (11). E közigazgatási egység lakossága, etnikai ho-
vatartozása, beszélt nyelve nem egységes, és az idők folyamán is folyamatosan
változott: volt, ahol őrizték a magyar, sváb, román anyanyelvet, volt, ahol a sváb
anyanyelvűek megtanulták és használták a magyart, több faluban viszont nyelv-
váltás ment végbe. A megye lakosságának összetételébe mesterségesen is be-
avatkoztak: 1920 után és a második világháborút követően a megye határmenti
övezetébe történő telepítések a falvak egész sorát érintették (11–12).

A gyűjtés célja a magyar nyelvű névanyag rögzítése volt, de a nyelvtörténeti
szempont érvényesítése indokolta a csak magyar vagy többségében magyar
lakosságú, illetve magyarul beszélő falvak névanyagának felvétele mellett a
megfogyatkozott magyar lakosságú falvak — elsősorban történeti — anyagának
az összegyűjtését is (13–14). Annál is inkább, hogy mind az élőnyelvi, mind a
történeti anyag több olyan hangtani, hangtörténeti, alaktani sajátosságot őriz,
amely segíti a nyelvi kölcsönhatások tanulmányozását, s emellett számos nyelv-
járási jellegzetességet, tájszót, elpusztult település nevét is felszínre hozza. Ösz-
szességében így a vizsgált 131 település közül 32 olyan falu történeti névanyaga
is szerepel az adattárban, ahol ma már egyáltalán nem élnek vagy alig élnek ma-
gyarok (14). A jelenkori névanyag gyűjtésekor a szerző nem foglalkozott a régen
is csak románul beszélő falvakkal és a telepített falvakkal sem (14).

Az adattárral kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a 131 kutatópont nem
minden esetben jelöl önálló települést: egy-egy itt szerepeltetett falu gyakran ré-
sze egy másik, szintén bemutatott nagyobb helységnek. A kötet hiányossága,
hogy ezekre a kapcsolatokra nem hívja fel az olvasó figyelmét: például az adat-
tárban szereplő, többségében magyarlakta Magyar Géres és Szakas, valamint a
kisebbségben magyarlakta Gyöngy és Krasznasándorfalu Krasznabéltek része,
ahogyan Alsóboldád is, ami a korábban említett szempontok alapján viszont nem
került bele a gyűjtésbe.

Noha a szerzőnek az elmúlt majdnem ötven év alatt számos tanítványa segített a
gyűjtésben, e hatalmas terület névanyagának összegyűjtése mégis majdnem fél
évszázadot vett igénybe: a történeti adatokkal együtt 20–25 000 adatról van szó.
Az élőnyelvi gyűjtés az 1960-as években kezdődött, és 2005-ben zárult le, így a
jelenkori helynevek is valamelyest történetivé váltak.

Az adattár az egyes falvak első világháború előtti hivatalos magyar nevét ve-
szi fel címszóként (például: 121. *Tasnádszántó*, 2: 299), majd a falu népi nevét
(*Szántó*) és hivatalos román nevét jegyzi le (*Santău*). Ezt követi (ha van ilyen) a
név román, német, ruszin népi neve (német: *Santa*, *Santeu*), első előfordulásának
ideje és alakja és néhány történeti változata (1213: *villa Zumtou*, 1219: *Zamtou*,
1450: *Tasnád-Szántó*), a falu területe (4023 ha), lakossága (1822), magyar lakói-

nak száma a 2002-es népszámlálási adatok alapján (677, cigány 112, német/sváb 47), a sort a gyűjtő(k) és az adatközlő(k) felsorolása zárja. Sajnálattal állapíthatjuk meg azonban, hogy ez a közlési rend nem minden település névanyagában valósult meg következetesen, illetve számos helyen hiányoznak bizonyos adatok.

Ezt követi a belterület majd a külterület helyneveinek betűrend szerinti felsorolása: a szócikkek élén a helynév köznyelvi alakja áll (a német vagy román nevek esetében az adott nyelv helyesírása szerinti alak), majd a név fonetikus lejegyzésű formája következik. Zárójelben a tereprészre, tereptárgyra, térszínformára és művelési jellegre vonatkozó utalás áll, majd az objektumnak a térképen való elhelyezkedésére utal (ha azonosítható az elhelyezése), végül a történeti adatok következnek, esetenként pedig népetimológias magyarázatokat is közöl (a névadási indíték a magától értetődő esetekben nincs megjelölve). Ha egy objektumnak több elnevezése ismeretes, a névcikk végén ezt külön utalás jelzi, néhol azonban ezek elmaradtak. A kötetben sajnálatos tévesztés az is, hogy Hadadnádásdnál (271–281) ismét Hadad névanyaga szerepel (259–270) — a hiányzó település azonban megtalálható a szerző korábbi munkájában, a Tövisháti helynevekben (lásd ehhez BURA 2004: 24–27).

A kötetet a forrásjegyzéket követően a „Szatmárnémeti történeti földrajzi nevei” című tanulmány zárja (378–411), mely mennyiségében és a feldolgozottság mértékében is eltér az adattár többi részétől, a szerző mégis fontosnak tartja a kötetben való megjelentetését, mert kiegészíti a Szatmárnémetire vonatkozó anyagot (241–5).

4. Bura László 1997-ben jelentette meg Szatmár megye történeti-etimológiai helységnevtárát, ennek második kiadása 2011-ben látott napvilágot. Az újabb megjelenés okát a szerző azzal magyarázza, hogy az eltelt másfél évtized alatt számos újabb, hasznosítható forrás vált elérhetővé, illetve a nyelvtudományi szakirodalom is tovább bővült, így a könyv első kiadása bővíthetővé, javíthatóvá vált.

E kötet egyúttal mintegy kiegészítésként szolgál a Szatmár megye helyneveit bemutató munkához, abból ugyanis a településnevek etimológiájának tárgyalása hiányzik. A szótár elkészítését ösztönözte a MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER tollából 1972-ben megjelent Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnevtára is. Bura László munkájával így gyakorlatilag a történeti Szatmár vármegye teljes településnév-etimológiai szótára elkészült.

A szerző célkitűzése alapvetően nyelvtudományi természetű volt: Szatmár eddig nem kutatott településeinek történeti helységneveit kívánta számba venni és a magyar névanyag etimológiáját elkészíteni. A kutatási anyag tehát a történeti Szatmár megye romániai részét, valamint az első és második világháború után a megyéhez csatolt egykori Ugocsa és Szilágy megyei helységeket, illetve a Szatmár megyétől Máramaros megyéhez kapcsolt falvakat foglalja magában (5). A helységnevtár ennek megfelelően két részre oszlik: az első részben kaptak he-

lyet a mai romániai Szatmár megye helynevei, a második rész az egykori nagybányai és nagysomkúti járás helységneveit tartalmazza, melyek ma Máramaros részét képezik. Így a szótárban azok a falvak is megtalálhatók, melyek a fent ismertetett helynévi gyűjtésben nem szerepelnek, mivel a régebben is csak románul beszélő falvak, illetve a telepített falvak közé tartoznak.

Mindkét részben külön vannak felsorolva a ma létező települések és az elpusztult falvak. Rendszerezési gondot okozott a szerzőnek az élő népi helységnevek és a hivatalos helységnevek párhuzamos megléte: ezekben az esetekben címszóként az 1913. évi helységnévtár hivatalos neveit szerepelteti, ezt követően tünteti fel az eredeti népi nevet, az első világháború után létesült, helynévi előzmény nélküli települések esetében pedig címszóként a román hivatalos név szerepel, kivéve ahol magyar nyelvű változat is élt.

A szócikkek felépítése a következő: a címszó után a népi név következik, majd a román hivatalos név és a román/ruszin/német népi név, például *Csedreg* ~ N. *Csedrek*, rom. hiv. *Cidreag*, rom. N. *Cedreag* (47) vagy *Szelestyehuta* ~ N. *Szelestye* ~ *Újhuta*, rom. hiv. *Poiana Codrului*, rom. N. *Poiana*, *Huta Noua*, ném. N. *Glashütte* (118). A történeti adatok időrendi és betűhív felsorolása után a helységnév etimológiai magyarázata zárja a szócikket. A kötet végén szereplő névmutató a két rész, illetve az elpusztult települések neveit betűrendben tartalmazza.

A településnevekre vonatkozó legkorábbi adatok egyes esetekben a 12-13. századból valók, például *Kissár* 1181: *Saar* (75), *Nagykároly* 1213: v. *Karil* (91), *Szatmár(németi)* 1181: *Zatmar* (115). Nagy számban található viszont 1913 után telepített falvak, illetve olyanok is, melyek csak nemrég váltak önállóvá (pl. *Alizmajor*, *Avasújvároshegy*, *Gombásvadászlak* 1954-ben lett önálló falu, 32, 38, 62), ezeknek a történeti adatai a legtöbb esetben csak a 20. század elejéről valók.

A nevek etimológiai magyarázatában a szerző főként a magyar névtudományi szakirodalom e téren igen bőséges eredményeire támaszkodott. Ha azonban bizonytalanok a szakirodalmi háttérismeretek, külön is felhívja a figyelmet arra, hogy vitatható a név eredeztetése, mint például az *Olesztro* esetében, amely magyarázata szerint talán a török *al* 'vörös' melléknév és a magyar népi *esztro* 'gát, töltés, sövény' származéka (153). Itt és más esetekben azonban a szerző talán erősebb szűrést is alkalmazhatott volna, felhasználva névtipológiai, névrendszertani ismérveket is a magyarázatok kritikusabb szemléletében. Többféle megoldást is javasol egyes esetekben, mint például a *Piskáros* névvel kapcsolatban, mely „valószínűleg szl. nyelvi eredetű hn.-re vezethető vissza; v.ö. ósszláv **pěsěkъ* 'homok' [...]. A régi magyar *Piskáros* 'halastó' származéka is lehet [...], valószínűbb azonban a szláv eredetű régi magyar *piskár* 'csík' halnévből való származása” (101). Több helységnév eredetét azonban még így sem sikerült megfejtene, például az *Ichme* (143), *Jurka* (144), *Körmöly* (150) etimológiája tisztázatlan maradt.

5. Török Tamásnak és Bura Lászlónak a határon túli helynévanyagot feltáró munkáival a magyar helynévkutatás egésze vált gazdagabbá, mivel a hazai helynévkutatás fontos célja, hogy ne csak a magyarországi területek névkincse legyen összegyűjtve, hanem a határon túlra szorult magyarlakta településeké is. Ez a feladat pedig különösen sürgető, hiszen a magyar ajkú lakosság fogyásának, a magyar nyelv háttérbe szorulásának következményeképpen sok olyan település van már ma is, ahol csak néhány magyar anyanyelvű lakos él: az ilyen falvak, városok magyar nyelvű névkincse pedig igen gyorsan a feledés homályába vész.

BÉRES JÚLIA

Irodalom

- BURA LÁSZLÓ (é. n.): *Nagykároly és vidéke földrajzi nevei*. Kézirat. Magyar Nyelvtudományi Intézet Kézirattára.
- BURA LÁSZLÓ (1987): *Szatmárnémeti (Satu Mare) utcanevei*. Magyar Névtani Dolgozatok 77. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- BURA LÁSZLÓ (1991): *Szatmárnémeti történeti földrajzi nevei*. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ szerk.: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 119–132.
- BURA LÁSZLÓ (2003): *Szatmári helynevek I.* Magyar Névtani Dolgozatok 182. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Névkutató Munkaközösség.
- BURA LÁSZLÓ (2004): *Tövisháti helynevek*. Magyar Névtani Dolgozatok 189. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Névkutató Munkaközösség.
- BURA LÁSZLÓ (2005): *Nevek tanúsága, szakmák emléke*. Csíkszereda, Státus Kiadó. 16–57.
- BURA LÁSZLÓ (2007): *Öt évszázad utcanevei. Szatmárnémeti (Satu Mare) (1500–2000)*. Csíkszereda, Státus Kiadó.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ (2004): A társadalmi viszonyok, a nyelv- és a névhasználat kölcsönhatásai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 6/1: 77–90.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003): *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- HORVÁTH ILDIKÓ–TELEKINÉ NAGY ILONA (2000): *Csilizköz földrajzi nevei*. Pozsony, Kalligram.
- MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER (1972): *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helynévtára*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB.
- TÖRÖK TAMÁS (2002): *Zoboralja földrajzi nevei a történeti térképek tükrében*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- UNTI MÁRIA (2002): *Csallóköz földrajzi nevei. (Dunaszerdahelyi járás)*. Dunaszerdahely, Csallóközi Múzeum.

- SLÍZ MARIANN, **Személynévadás az Anjou-korban.**
Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2011. (269 lap)
- SLÍZ MARIANN, **Anjou-kori személynévtár 1301–1342.**
Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2011. (508 lap)
- N. FODOR JÁNOS, **Személynevek rendszere a kései ómagyar korban.**
Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, 2010. (160 lap)
- N. FODOR JÁNOS, **A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára (1401–1526).** Magyar Névtani Értekezések 3. Budapest, 2010. (330 lap)*

1. Bár a 20. században jelentősen fellendültek a magyar antroponímiai kutatások, mégis az eredmények áttekintésekor határozottan kitűnik, hogy személynévadásunknak vannak bizonyos korszakai, a feltárt névanyagnak pedig olyan típusai, amelyek idáig háttérbe szorultak. Ez az egyenetlenség megmutatkozik már magának a forrásanyagnak a közzétételében is, pedig BENKŐ LORÁND már jó fél évszázaddal ezelőtt is a magyar személynévanyag összegyűjtését sürgette legalább a 15–16. századig (1949: 247). Az Árpád-kori személynévkincs feltárásának munkálatai már a 19. században megindulnak, mégis 2004-ig kellett várni a viszonylagos teljességre törekvő Árpád-kori személynévtár megjelenésére (ÁSz.). HAJDÚ MIHÁLY az 1980-as években még nem látott arra reális esélyt, hogy valaha hasonló gyűjteménnyel fogunk rendelkezni az Anjouk és Hunyadiak korából (1981: 25).

A 14–15. század személynévkutatásunk méltánytalanul elhanyagolt időszaka, pedig az ebből a korból fennmaradt névanyag felszínre kerülésével személynévtörténetünk fontos változási folyamatainak lehetünk tanúi, amelyek rávilágítanak arra, hogyan vált a magyar névállomány egyre homogénebbé az ún. világi nevek háttérbe szorulásával, s ennek következtében milyen névrendszerbeli változások zajlottak le, és képet kaphatunk arról is, hogy milyen indítékok játszottak szerepet a családnevek kialakulásában és megszilárdulásában. A 14–15. század személyneveit vizsgáló eddig megjelent munkákban többnyire részjelenségekkel, regionális kérdésekkel vagy egy-egy meghatározott szempont szerinti vizsgálattal foglalkoztak a kutatók (pl. BERRÁR 1950, 1952; FEHÉRTÓI 1968, 1969; MEZŐ 1970; HAJDÚ 1984–1985), de a széles körű, névrendszertani kérdéseket is középpontba állító munkák megjelenésére valójában napjainkig kellett várni. Az itt ismertetendő munkákat, N. Fodor János és Slíz Mariann könyveit ebből a szempontból hiánypótló műveknek tartom.

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Mindkét szerző hasonló szemlélettel közelít a régi magyar személynemekhez, mely szerint a nyelvet és ezzel együtt a névadást hiba lenne elszigetelten, csupán a nyelvi anyag belső összefüggései alapján vizsgálni, hanem emellett fel kell deríteni a nyelvi és névadásbeli jelenségek okait, indítékait, társadalmi alapjait is, azaz a személynemeket mint a társadalomnak, az ember társas viszonyainak a termékeit kell szemlélnünk (vö. ehhez már BENKŐ 1949: 245–246). A közös vonások, e szemléletbeli összefüggés ellenére mégis célszerűbbnek tartom a szerzők műveit külön-külön, a személynévvadás folyamatának időrendi sorrendjében bemutatni, felhívva a figyelmet az írások között mutatkozó hasonlóságok mellett a különbségekre is.

2. Slíz Mariann két kötete doktori disszertációjának módosított, bővített változata. Az egyik könyv magát az értekezést, annak elméleti részét tartalmazza, amelyben az adott korszak személynemének számos kérdéskört érintő vizsgálatát végzi el a szerző a másik kötetben közreadott, személynévtárrá szerkesztett 1301–1342 közötti névanyagra támaszkodva.

2.1. A csaknem 14 000 adatot tartalmazó névkorpusz az Árpád-ház kihalásától Károly Róbert uralkodásának végéig terjedő időszak kiadott és kiadatlan okleveleiből származó személynévi adatokat tartalmazza. A gyűjtemény forrását az Anjou-kori okmánytár első négy kötete, a Hazai oklevéltár, a Héderváry és Károlyi család oklevéltára mellett az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék, valamint GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS saját kutatásainak 14–16. századi gyűjteményéből a szerző rendelkezésére bocsátott névanyag szolgáltatta. Slíz Mariann érdemeit növeli, hogy az anyaggyűjtés során számolt az oklevelek kétes hitelének lehetőségével, valamint ellenőrizte az oklevéltárak „gyanús” névadatait, és a hibás közlésű adatokat javította. Az adattár jelentőségét nem kisebbíti az adatok területi, társadalmi és nemek szerinti egyenetlen eloszlása, mely a vizsgált korszak forrásainak sajátosságaiból fakad: így egyes területek adatbőségével szemben más területek adathiányával, a női nevek alacsony számával, a nemesi réteg kiugróan magas adatoltságával kell számolni. Maga a szerző is elismeri, hogy „nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy bármely névtár valaha is »teljes« lehetne” (30). Ugyanakkor egyetérthetünk vele abban is, hogy „a nyilvánvaló torzítás ellenére a névanyag egész országot felölelő volta, gazdagsága és tagoltsága számos tanulsággal szolgálhat” (32).

Az Anjou-kori személynévtár 1301–1342 tájékoztató részében az olvasó útmutatást kap a névtár használatához (5–7), a rövidítések és jelölések jegyzéke pedig segítségül szolgál a szócikkek pontos értelmezéséhez (8–9). Ezt követően mintegy 500 oldalon keresztül találjuk az összegyűjtött névanyagból szerkesztett, számos információt tartalmazó szócikkeket betűrend szerinti sorrendben, nemek szerinti bontás nélkül. Címszóként általában az egyénnevek a forrásokban található leggyakoribb változata szerepel, a címszó utáni zárójelben kapunk

információt a névviselő neméről, a név etimológiájáról és a bizonytalan eredetű nevek esetében a szakirodalmi utalásokról, valamint azt is jelzi a szerző, ha irodalmi eredetű névről van szó. A szócikkek következő szerkezeti egysége az adatok felsorolását tartalmazza. A különböző személyeket jelölő említéseket sorszámok különítik el egymástól, amelyet a szokásos filológiai részletek, az oklevél kiadásának éve, a névadat gyakran szövegkörnyezettel együtt és a forrás megjelölése követ. Amennyiben az azonosításra lehetőség van, a névviselő lakhelyére/birtokára, társadalmi helyzetére és családjára vagy nemzetségére vonatkozó információkkal is megismerkedhetünk. A szócikkek végén az adott személynevet tartalmazó helynévi előfordulásokat is megtaláljuk. A névváltozatokat — az írásváltozatokat és a származékneveket egyaránt — a szócikken belül alcímszóként kiemelve adja közre a szerző.

2.2. A névkorpuszra épülő vizsgálatot a Személynévadás az Anjou-korban című kötetben találjuk. Az Előszó után következő két fejezet a konkrét helynévi vizsgálatokat vezeti be. Az első rövid áttekintést nyújt a történeti személynévkutatás legfontosabb állomásairól, eredményeiről kiemelve azokat az új irányokat, lehetőségeket, amelyek a tudományterület előrehaladásának adhatnak újabb lendületet (11–18). A második fejezet a vizsgálat céljait és módszereit hivatott bemutatni, nem elhallgatva azokat a nehézségeket és problémákat sem, amelyekkel az adatgyűjtés, rendszerezés és elemzés során találkozhat a kutató. Megtudhatjuk, hogy a szerző témaválasztását, az Anjou-kor személyneveinek elemzését az motiválta, hogy ennek a nyelvészek által kevésbé kutatott periódusnak a vizsgálata a nyelvtudomány számára értékes eredményekkel szolgálhat, mivel ebben az időszakban a magyar névállomány gyökeres átalakulásának folyamatát követhetjük nyomon. A szerző itt vetíti előre azokat a fontos kérdéseket, amelyekkel művében részletesen is foglalkozni kíván. Ezek csomópontjait az alábbi problémakörök jelentik: a nevek területi, időbeli és társadalmi megoszlása; a nápolyi származású királyi család és a magyarság neveinek egymásra hatása; az irodalmi eredetű névadás, valamint a szentkultusz és a személynévadás összefüggései; a névalakok és -változatok egymáshoz való viszonya; a családnevek kialakulása stb. (19–20).

A témamegjelölést követően a szerző hosszabban foglalkozik terminológiai kérdésekkel, meghatározva a kiadványban használt szakkifejezéseket (20–29). Az általa vizsgált korszakban már nem csak egyénnevek jelennek meg, a családnevek kialakulási folyamatának három szakaszát különíti el: az elsőben a névhez alkalmi jelzők kapcsolódtak; a másodikban a sokféle körülírásból kialakult egy jól elkülöníthető megkülönböztető funkciójú névelemtípus; a harmadikban pedig e névelemek megszilárdulása, öröklődése következett be. Az egyénnévhez kapcsolódó egyéb neveket, névrészeket a második szakasztól kezdve névszerkezetenként értelmezi. A sokak által használt megkülönböztető név helyett két új terminus bevezetését szorgalmazza: a megkülönböztető névelem fogalmába nála „a

névszerkezetnek nemcsak a magyar, hanem a latin nyelvű tulajdonnévi elemei is beletartoznak, és nemcsak a *dictus*-os vagy anélküli típus, hanem a *filius*-szal vagy anélkül álló apaneves (ritkábban más rokon nevét tartalmazó) elemek, a *de*-vel vagy anélkül kapcsolt helynevek és a *de generé*-vel vagy *de generacioné*-val kapcsolt nemzetségnevek is” (26). Az általa használt megnevezés hátrányára — hogy ti. összekeverhető a meglehetősen széles körben használt HOFFMANN-féle névelemzési rendszer (HOFFMANN 1993/2007) névelem terminusával — a szerző maga hívja fel a figyelmet. Elkülöníti ettől a névkiegészítő elem fogalmát: ezek „a névszerkezet legkisebb önállósággal rendelkező, a megkülönböztető névelemhez hasonlóan fakultatív elemei a méltóságra, társadalmi helyzetre vagy a névviselő által betöltött hivatalra, tisztségre, foglalkozásra utalnak, amelyek nem tulajdonnevek, hanem olyan közszói elemek, melyek a tulajdonnévi részt egészítik ki valamilyen információval” (28).

A fejezet utolsó részében a szerző a név adatok feldolgozásának menetét és e munka nehézségeit taglalja. Többnyire igen bonyolult feladatnak bizonyul a neveknek névviselőkhöz való kötése s ezen keresztül az egyes név adatoknak az egymáshoz történő kapcsolása. Egy-egy személy pontos azonosítását három szempont figyelembevételével kísérelte meg a szerző: 1. A névviselő időbeli elhelyezése, amely sok esetben nem egyszerű feladat, mivel az oklevelekben ritkán találunk a személyek korára utaló konkrét adatot. Ezért a névviselőket hat idősávba osztotta, és a visszafelé korszakolás módszerét alkalmazta. 2. A névviselő helyhez kötése szintén fontos kritérium. Az adattárban a forrásokban szereplő személyeket megyékhez kapcsolta, de az értékeléskor biztosabbnak látszott, ha inkább régiókhoz köti őket, ezzel is csökkentve a tévedések valószínűségét. 3. A névviselő társadalmi helyzetének meghatározása okozta a szerző számára a legtöbb problémát. A társadalmi osztályozás során öt kategóriát alkalmazott: birtokosok, városi polgárok, mezővárosi polgárok, jobbágyok, egyéb (ide azok a személyek tartoznak, akiknek a besorolása problémát okozott). A fent említett három szempontot egészítheti ki a névviselő etnikumának meghatározása, amelynek megállapítása azonban meglehetősen bizonytalan, ha arra az oklevélben nincs konkrét utalás, így erre munkájában nem vállalkozhatott a szerző.

A dolgozat legterjedelmesebb része az adatok elemzéséből áll, az egyes névtípusoknak megfelelően két fejezetre bontva (49–235).

Az Egyénnevek címet viselő fejezet bemutatja azt a folyamatot, amelynek során a középkori névállományban gyökeresen megváltozik a világi és az egyházi nevek aránya — a korszak végére az előbbi majdnem teljesen eltűnik a névállományból —, e két névréteg eltérő nyelvi kötődéséből adódóan pedig a néveredet vizsgálatának kiemelkedő szerepe van a folyamat nyomon követésében. Ezért a nevek rendszerezése során elkülöníti egymástól a magyar eredetű és a jövevényneveket, ez utóbbi csoporton belül az alábbiakat felsorolva: török, görög-latin,

szláv, német, francia eredetűek. Azoknál a neveknél, amelyek több nyelven át vándorolva kerülnek be a magyar nyelvbe, mindig az átadó nyelvet tekinti a besorolás alapjának. Mivel minden név egyértelmű besorolására nincs esély, ezért kénytelen volt egy bizonytalan/vitatott és egy ismeretlen eredetű kategóriát is létrehozni. A szerző a példákon keresztül számos olyan problémára is rávilágít a néveredet meghatározásával kapcsolatban, amely általános módszertani szempontból is tanulsággal szolgálhat (56–67).

A fejezet először a vizsgált időszak férfinévállományának összetételéről nyújt részletes áttekintést (67–124). A két eltérő jellegű forrástípust (a világi okleveleket és a tizedjegyzékeket) s ebből adódóan az egyházi és világi személyek neveit is külön kezeli a szerző, továbbá a társadalmi egyenlenségek miatt sincs lehetősége az össznépszerűségben vizsgálni a névgyakoriságot, így az egyes társadalmi rétegek neveit külön-külön veti alá elemzésnek. A vizsgált korszak névállományának bemutatása 30 éves idősávokra bontva történik. Az elemzés azt mutatja, hogy a vizsgált időszakban a leggyakoribb nevek és azok sorrendje között nincs számottevő különbség az egyes társadalmi rétegek viszonyában. A néveredet vizsgálata is hasonló eredményeket mutat: minden rétegben túlnyomó többségben vannak a görög-latin eredetű nevek, a magyar eredetű nevek aránya pedig a 14. század első felében már csak néhány százalékra (3,25–7,58%) tehető. A birtokosok névállománya a legkevésbé változatos mind a magyar, mind a jövevényneveket tekintve, ami a nevek e körben való gyakori ismétlődésével magyarázható. A nevek földrajzi megoszlásának vizsgálata során arra jutott a szerző, hogy az egyes vidékek névállományában nincsenek nagy eltérések sem a névgyakoriság, sem a néveredet szerinti megoszlás tekintetében. A névkorpusz másfél évszázadnyi időt fog át a névszerkezetekben megjelenő apai, nagypai nevek miatt. Az egyes időszakokban a nevek gyakoriságát illetően sincsenek nagy változások: míg a *Benedek*, *Dénes*, *Imre*, *Márton* és *Simon* vesztett népszerűségéből, a *Mihály* és *Tamás* gyakorisága fokozatosan nőtt. Kiugró növekedést csak a *László* esetében tapasztalunk, amelyet Szent László kultuszával és királyi támogatásával hoz összefüggésbe a szerző. A nevek megterheltségének növekedésével párhuzamosan csökkent a névállomány variabilitása, és fokozatosan bekövetkezett a magyar eredetű nevek térvesztése is a jövevénynevekkel szemben.

A korból fennmaradt női nevek száma (mindössze 270) jóval kisebb a férfi nevekhez viszonyítva, a szerző mégsem tartja érdektelennek a területi vizsgálat kivételével az előbbiekhöz hasonló elemzések elvégzését (124–131), bár a kis elemszám miatt az eredmények inkább csak tájékoztató jellegűek lehetnek.

Ezt követően az alapnevek és változataik mennyiségi összefüggéseinek vizsgálatával is foglalkozik, értékes megállapításokat téve egyes névváltozatok önálló egyénnévvé válásának folyamatáról, a névváltozatok alakulásmódjáról (132–138). A szerző ezután a középkori Magyarországon érvényesülő névadási moti-

vációkat veszi sorra, szót ejtve arról, hogy milyen hatása volt a szentkultusznak a névadásra mind a férfi, mind pedig a női nevek esetében, és milyen szerepe lehetett e hatás erősítésében az egyháznak és az uralkodó családnak. Majd az irodalmi szövegekben megjelenő nevek névállományba való beszivárgásának folyamatát szemlélteti néhány példán keresztül. Végül pedig a nemzetségek és nemesi családok névadási szokásaiban érvényesülő tendenciákat veszi sorra, kitérve a tiszteleti névadás és a szentkultusz szerepére (139–173).

A Megkülönböztető névelemek és családnevek című fejezetben (175–235) Slíz Mariann bemutatja, hogy milyen együttesen fellépő okok játszhattak szerepet a családnevek kialakulásában, és milyen többlépcsős folyamat révén történt meg a névtípus megszilárdulása. Sorra veszi az erre irányuló vizsgálatban felmerülő módszertani problémákat: bemutatja a megkülönböztető névelemek típusait — a *dictus*-os neveken belül megkülönbözteti a valódiakat azoktól, amelyek valójában még az egyénnevek csoportjába tartoznak — és azt, hogy milyen eszközök és lehetőségek állnak rendelkezésünkre a körülírás, a névszerkezet és a családneves szerkezet megkülönböztetésére. Megmutatja, hogy mennyire lehet eredményes az *Egrimihalhaza* típusú nevek — azaz a személynevekből alakult helynevek — felhasználása a családnevekkel kapcsolatos vizsgálatokban. Ezt követően szemlélteti, hogy milyen hatása volt az oklevélírási gyakorlatnak a névszerkezetek felépítésére és a családnevek kialakulására. Az oklevélszövegek jellemzői, céljai, a szituáció, a névviselő társadalmi helyzete, neme, jogi ügyekben játszott szerepe mind-mind jelentős befolyással bírt a névszerkezetek felépítésére. A *dictus*-os és az egyelemű nevek összevető vizsgálata során rávilágít arra, hogy ugyan a megkülönböztető névelem efféle használata a legfelsőbb társadalmi rétegek felől terjedt az alsóbbak felé, ennek ellenére mégsem lehet nagyobb eltérést megállapítani az egyes társadalmi csoportok között a családnevek kialakulásának idejére vonatkozóan.

Slíz Mariann könyvének jelentőségét nemcsak abban láthatjuk, hogy egy kevésbé kutatott korszak vizsgálatával foglalkozik, hanem abban is, hogy a névtan hagyományos elvei és módszerei mellett az újabb pragmatikai, kognitív nyelvészeti, szocioonomasztikai kutatások, valamint a nyelvészettel érintkező tudományágak (történet- és irodalomtudomány, művészettörténet, kultusztörténet) eredményeit is hasznosítja. Mindemellett felhívja a figyelmet arra is, hogy a megválaszolatlanul hagyott kérdések még számos kutatási lehetőséget nyújtanak e tudományterület művelői számára.

3. N. Fodor János két kötete a fentiekhez hasonlóan ugyancsak szorosan összetartozik. Az első kötet, a Személynevek rendszere a kései ómagyar korban a szerző 2008-ban készült doktori értekezése első felének javított, átdolgozott változata, amely a második kötetre, A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótárára épülő nyelvi elemzés.

3.1. Mivel 15. századra vonatkozó átfogó személynévgyűjtés eddig nem született, a szerző egy évtizedes kutatómunkával összeállított névtára a Hunyadiak és a Jagellók korából fokozott figyelmet érdemel. Az egyes nevek vizsgálata előtt célszerű lehet az olvasónak a bevezető részeket (7–29) áttanulmányozni, mivel abban minden részletre kiterjedő útmutatást talál a szótár használatával és keletkezésével kapcsolatban. A névgyűjtemény nemcsak névkutatók, hanem a múlt nevei iránt érdeklődők számára is készült, a szerző éppen ezért a szerkesztési elveknél figyelembe vette azt a fontos szempontot, hogy megfeleljen a tudományos elvárások mellett az általánosabb felhasználhatóság kritériumának is. A szótárba a középkori Magyarország északkeleti részének több mint 100 oklevélből származó több mint 10 000 személynév került be, ugyanis az anyagvesztés elkerülése érdekében minden olyan névadatot felvett a korpuszba, amely a gyűjtés során előkerült, még akkor is, ha a névalak olvasata vagy a név megfejtése bizonytalan lábakon állt. Ahogyan azt a cím is jelöli, nemcsak családnévgyűjteményről van szó, hanem a vizsgálathoz kapcsolódó minden névelőfordulás megjelenik benne, így az adattár legnagyobb részét kitevő megkülönböztető nevek csoportja után a latin köznevet tartalmazó, a *de* prepozíciós helynévi, a *filius*-os, a *filius* nélküli és végül az egyénnevek is, amely így a keresztnévek vizsgálatához is segítséget nyújt. Az 1401 és 1526 közötti időszak névanyagát felölelő névkorpusz többnyire a Tisza felső folyásának és mellékfolyóinak területéhez, a Felső-Tisza-vidékhez kapcsolódik. Az anyaggyűjtés során a szerző primer levéltári forrásokat használt fel, így nyomtatásban eddig nem megjelent dokumentumokat is hozzáférhetővé tesz mások számára. Minden esetben megtörtént a nevek lokalizálása, emellett a névalakokat az adott nevet viselő személyekhez is kötötte.

A szótár 1972 címszót és 102 utalócímszót tartalmaz, amely a magyar eredetű neveken kívül az idegen eredetű és latin névformákat is magában foglalja. A személyek egyes generációkhoz kötésénél Slíz Mariannhoz hasonlóan 30 éves időintervallumokat alkalmazott. A szócikkeken belül az egy címszó alá rendelt személyek adatai települések szerint rendeződnek kronologikus sorrendbe. Az adatokat a társadalmi helyzet és a forrásmegjelölés követi. A keletkezéstörténeti magyarázatok után az adott családnév névadási indítékának megjelölése zárja a szócikkeket. A *Mozga* családnévvel kapcsolatban például a következő információhoz juthatunk: a családnév pátrohái származáshoz köthető, és egy 1521-es oklevél három személyt is jelöl ilyen névvel: *Michael Mozga* szabados, *Stephanus Mozga* jobbágy és *Ursula relicta Joannis Mozga* jobbágy. Igen ritka régi világi személynévből alakult, amely az Árpád-kori személynévtárban *Muzga* alakban fordul elő. A név háttérben álló *mozga* közszó valószínűleg 'izgő-mozgó, nyughatatlan' jelentéssel bír, és eredetileg a *mozog* ige archaikus folyamatos melléknévi alakja volt. Névadási motivációként szóba jöhet a rokoni kapcsolat, leszámítás, de a tulajdonság jelölése is.

A személynévszótárban a magyar megkülönböztető nevek címszavai után az egyéb névformák következnek hárombetűs kóddal ellátva hierarchikus sorrendben. A szótár végén lévő betűrendes címszómutató, névvégmutató és településnév-mutató az adatok közötti eligazodást segíti. A kiadványhoz elektronikus adattári melléklet is tartozik, amelyen megtalálható a forrásként felhasznált oklevelek többsége, a névadatok közlése az oklevélben előforduló eredeti sorrendjükben, valamint tartozik hozzá névalak- és helynévalak-mutató, amellyel az eredeti adatok azonosításához járul hozzá a szerző. Mindemellett tartalmazza a nyomtatott szótár elektronikus változatát is, ezáltal megkönnyítve a felhasználhatóságot.

3.2. N. Fodor János a Személynevek rendszere a kései ómagyar korban című kötet bevezetőjében a fenti névkorpusz átfogó, több szempontú elemzését tűzte ki célul, a modern személynévkutatás irányelveit mindvégig szem előtt tartva. Mivel a 15. században a kéttagú névrendszer állandósulási folyamatának lehetünk tanúi, így a fő törekvése nem lehetett más, minthogy a kései ómagyar korban létrejött családnevek kialakulási folyamatának, nyelvi felépítésének, keletkezéstörténeti vonatkozásainak nyomon követése után a családnevek rendszerszerű ismereteiről adjon a korábbiakhoz képest még világosabb képet egy új elemzési modell segítségével (7–9).

A kötet első fejezete általános névtani és terminológiai kérdésekkel foglalkozik bemutatva a személynévi szakirodalomban uralkodó nagyfokú terminológiai szinonimitást és a könyvben alkalmazni kívánt fogalomkészletet. A nyelvi struktúrát alapul vevő szemlélet szerint — Slíz Mariannhoz hasonlóan — a családnév és keresztnév együttesét N. Fodor is kijelölő szó szerkezetnek (névszerkezetnek) tekinti, és mivel ebben a személynévfajták számára való utalást is elengedhetetlennek tartja, így a családnév (megkülönböztető név) és egyénnév kapcsolatát kéttagú névszerkezetnek, a mögötte álló rendszert pedig kéttagú névrendszernek nevezi (11–16).

A magyar családnevek kialakulása című fejezetben (17–55) arra keresi a válaszokat, hogy miért, hogyan és mikor jöttek létre természetes úton a magyar családnevek. Bár a családnevek kialakulásának okairól korábban már számos vélemény napvilágot látott, kizártnak tartja, hogy egy-egy ilyen tényező önmagában elegendő lett volna a kéttagú névrendszer minden társadalmi rétegben való elterjedéséhez, ehhez a különböző tényezők együttes hatására — az európai szokásrend követésére, belső funkcionális kényszerre, a hivatal szerepére — volt szükség. Ezt követően végigveszi a családnévvé válás folyamatának meghatározó állomásait, és kísérletet tesz arra, hogy az egyes időszakokhoz köthető alapfogalmakat a lehető legpontosabban tisztázza. Az Árpád-kori névanyag jelentős részét kitevő egytagú névnek azt az egyéni nevet tekinti, „amely önmagában álló keresztnév vagy egyénnévként tölti be az azonosítás funkcióját, semmilyen nyelvtani vagy viszonyítási szerkezetben, tehát sem *filius*-szal, sem *de* prepozícióval,

sem *dictus*-szal nem áll” (20). A közsői eredetű nevek létrejöttüket tekintve a családnevekkel mutatnak rokon vonásokat, hiszen az elnevezés alapmotivációja a névhasználó egyik sajátosságjegye is megjelent bennük. Az átmeneti névformák időben következő állomása a szerző szerint a körülírások egyes típusai voltak, melyeknek négy csoportját különíti el: az apa (ős) egyénneve *filius* vagy *filia* szóval kapcsolódott a leszármazott nevéhez, a nemzetségnévvel szerkesztett nevek, az egytagú név latin köznévi elemekkel, illetve a lakóhelyre utaló latin *de* prepozícióval kiegészítve szerepel a szerkezetben. A *dictus*-os neveket ugyan szintén átmeneti névformának tartja, de szükségesnek látja az előzőektől való elkülönítésüket, mivel e nevekben a névhasználó valamely jellemző sajátossága tükröződik, így ezeket a kéttagú névrendszer előzményének tekinti.

A családnév közvetlen előzményeit megkülönböztető névnek nevezi — eltérően Slíz megkülönböztető névelem terminusától —, amelyre még sok esetben jellemző volt a keresztnév mellett megjelenő második névtag változékonysága. Ahhoz, hogy a nevet családnévként azonosítsa, két kritériumnak kell megfelelnie: 1. a családtagok közös név alatt legyenek megnevezve, 2. a nevek öröklődjenek, azaz a megkülönböztető név átszálljon az utódokra is, amely során megszűnik a konkrét kapcsolat a név jelentése és a névviselő valamely tulajdonságjegye között. A családnévek öröklődését a szerző a Várdai-uradalom néhány településének öt különböző időszakában vizsgálta. Az eredmények azt mutatták, hogy a 15. század közepén a családnév kritériumának bizonyítottan megfelelő nevek száma meghaladta az 50%-ot, a 16. század első negyedére ez az arány már majdnem 70%, 1560-ban pedig már több mint 80% volt. Amíg a vizsgált időszak összességében a családnévek fokozatosan növekvő számát mutatja, addig az egyes településeken belül a családnévek csökkenése jellemző, amelyet az elhalálozás, jobbágyköltözés, jobbágyszökés és a spontán névváltozás okaival magyarázza a szerző. A helynévi eredetű családnévek kialakulásához értékes adalékokkal szolgál egy nemesi család, a Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ága családnéveinek okleveles forrásokban való nyomon követése. Ezáltal igazolni tudja, hogy a „több birtokkal rendelkező nemesi családok helynévi eredetű neveinek kialakulásában nem vehetett részt bármelyik birtok, kizárólag a lakóhely” (N. FODOR 2004: 43–44). Emellett a helynévi eredetű családnévek társadalmi rétegekben való megjelenésének különbségeiről is fontos megállapításokat tesz.

A Névrendszertani vizsgálatok című fejezetben (57–120) a korábbi családnév-kutatások hagyományos tipológiáinak tudománytörténeti áttekintése után rávilágít arra, hogy sok esetben a vizsgálati szempontok keveredése okozza a legnagyobb problémát a rendszerezéseknél. N. Fodor Jánosnak a családnévek rendszerezésére alkalmazott több szempontú elemzési modellje a HOFFMANN ISTVÁN által a helynevek tipizálására kidolgozott, széles körben használt modelljére támaszkodik (1993/2007), természetesen a névfajták különbözőségéből

adódó eltérő szempontok figyelembevételével, de az alapfogalmak megtartásával. Így a helynevek nyelvi elemzéséhez hasonlóan vizsgálatában a szinkrón szemléletű funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai elemzést kiegészítette a diakrón szemléletű keletkezéstörténeti megközelítéssel. Átvette a névrész és a névelem alapfogalmát is. Ez alapján úgy véli, hogy „funkcionális névrésznek tekinthető a családnévelőzmény (vagy másképpen megkülönböztető név) minden olyan egysége, amely a névadás szituációjában a denotátummal, az elnevezettel kapcsolatban bármilyen szemantikai jegyet kifejez” (N. FODOR 2004: 70, kiemelés törölve), ezáltal pedig a névben megjelenő szemantikai tartalmak száma szerint beszél egyrésztes és kétrésztes családnévekről. A névelemek a névrészek belső felépítésében vesznek részt, s így a lexikális-morfológiai elemzés alapfogalmai.

A funkcionális-szemantikai alapon történő rendszerezésében nem a neveket, hanem a mögöttük álló névadási indítékokat, névfunkciókat különítette el olyan átfogó kategóriák alkalmazásával, amelyekben elvileg minden név elhelyezhetővé válik. Mivel a természetes névadás az elnevezett személy valamely sajátosságához kapcsolódik, a névrész ekkor sajátosságjelölő funkciót lát el. A sajátosságjelölő kategóriákat kognitív megközelítéssel határolta el az alapján, hogy az elnevezett milyen viszonyban volt a valóság egy-egy szegmensével. A családnévek funkcionális-szemantikai elemzési modelljében öt fő valóságszegmentumot (és ezek alkategóriáit) különítette el, amelyek a névadásban szerepet játszhattak: az elnevezett egyéni attribútuma (individuális funkció); az elnevezett kapcsolata egy másik emberrel vagy emberek csoportjával (perszonális funkció); az elnevezett társadalmi szerepe, helyzete, állapota (szociális funkció); a személy viszonya valamely helyhez (lokális funkció); továbbá az egyénnek valamely dologgal, körülménnyel való kapcsolata. Ezenkívül elkülönítette a megnevező funkciójú neveket — ide tartoznak a már megszilárdult családnévek —, amelyek létrejöttükor a cél a megnevezés, nem pedig az elnevezett valamely sajátosságának a tükrözése volt. A funkcionális-szemantikai elemzés során ezért nem a családnévek, hanem az előzményüknek tekinthető megkülönböztető nevek vizsgálatát végezte el, mert a névadás alapjának motivációi e névtípusban mutatkoznak meg. Mindezekon kívül még szükségesnek tartotta a többes besorolású, az ismeretlen motivációjú és az idegen eredetű nevek kategóriájának a létrehozását ahhoz, hogy a modell teljes lehessen. A kétrésztes családnévek funkcionális tulajdonságainak bemutatása után a Felső-Tisza-vidék családnévi adatainak elemzését végezte el az ismertett modell segítségével, kitérve a családnév-állomány megoszlására és a családnévek gyakoriságára, megterheltségére is (72–102).

A lexikális morfológiai elemzés során a névadás indítékát figyelmen kívül hagyva a családnévek felépítésében szerepet játszó lexémák és toldalékmorfémák osztályozására vállalkozott. A családnévek felépítésében részt vevő lexémák közül elsősorban a tulajdonnevek, köznevek és melléknevek gyakorisága

kiemelkedő, de csekély számban melléknévi igenévvel, határozószóval, névmással, módosítószóval, partikulával, sőt akár még interakciós mondatszóval is találkozhatunk közöttük (103–111).

A keletkezéstörténeti elemzésben azokat a névalkotási szabályokat határozta meg, amelyek a magyar családnevek természetes keletkezésében szerepet játszottak. A név létrejöhetett jelentésbeli névalkotással — ezen belül a metonimikus és metaforikus névátvitel, illetve a jelentéshasadás típusait mutatta be — és alaki változással, amelyen belül szintagmatikus és morfeumatikus szerkesztésmódokat különített el (111–120).

N. Fodor János végül a vizsgált időszak és terület keresztnévállományát mutatta be részletes elemzés nélkül. A keresztnév-gyakoriság kimutatásához az 1401 és 1526 közötti időintervallumot 25 éves ciklusokra osztotta, hogy nyomon követhesse a nemzedékenkénti változásokat is. Mind a férfi, mind pedig a női nevek vizsgálatának eredményei azt mutatták, hogy az adott időszakban nagy változás nem mutatkozik a választott nevek számában, minden korszakban ugyanazokat a neveket találjuk a leggyakoribbak között, de a gyakori női nevek a férfineveknél megterheltebbek voltak. Feltűnő a *Mária* név hiánya, a név tabuként való kezelését a Szűz Máriához kapcsolódó hatalmas tisztelettel magyarázza. A keresztnév-statisztikák közzétételével nem a részletes elemzés volt a szerző célja, csupán annak a hiánynak a csökkentésére tett kísérletet, amely a 15. századi adatfeltárásokat ezen a téren jellemzi (121–141).

A tekintélyes mennyiségű adatot tartalmazó névkorpuszra épülő nyelvi elemzés jelentőségét elsősorban újszerűsége adja. A helynevek elemzésére kidolgozott, többszintű modellt kiválóan adaptálta a személynevek rendszerére, amely alapján a családnév-előzmények, a megkülönböztető nevek kialakulásának, felépítésének és változásának rendszerszerű vizsgálatát teljes körűen el tudta végezni, és a módszer a családnevek vizsgálatán kívül más sajátosságjelölő (leíró) jellegű személynév-fajták elemzésére is alkalmazhatóvá válik.

MOZGA EVELIN

Irodalom

- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN (2004): *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND (1949): A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–124, 244–256.
- BERRÁR JOLÁN (1950): A magyar női nevek társadalmi megoszlása a XI–XIV. században. *Magyar Nyelv* 46: 66–69.
- BERRÁR JOLÁN (1952): *Női neveink 1400-ig*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 80. Budapest.

- FEHÉRTÓI KATALIN (1968): Egy XIV. századi nagybirtok jobbágyainak személynévanyaga. *Magyar Nyelv* 64: 317–331.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1969): *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. Nyelvtudományi Értekezések 68. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- N. FODOR JÁNOS (2004): Adalékok a helynévi eredetű családneveink kialakulásához. A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei. *Névtani Értesítő* 26: 31–45.
- HAJDÚ MIHÁLY (1981): *Személynévkutatásunk helyzete és feladatai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. 17–32.
- HAJDÚ MIHÁLY (1984–1985): A Garam–Ipoly közének személynévei a XV–XVI. században. 1–2. *Névtani Értesítő* 9: 31–54, 10: 35–47.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993/2007): *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 67. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- MEZŐ ANDRÁS (1970): *A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén*. Kisvárdai, Kisvárdai Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága.

SZÉPFALUSI ISTVÁN–VÖRÖS OTTÓ–BEREGSZÁSZI ANIKÓ –KONTRA MIKLÓS,
A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában. Budapest–Alsóőr–Lendva,
 Gondolat Kiadó, 2012. (351 lap)

A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában című munka A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén könyvsorozat negyedik köteteként jelent meg 2012-ben. A sorozat egymást követő években megjelent első három részét (A magyar nyelv Ukrajnában [Kárpátalján], 1998; A magyar nyelv Jugoszláviában [Vajdaságban], 1999; A magyar nyelv Szlovákiában, 2000) viszonylag hosszú idő után követi a 4. kötet, melyben a szerzők ezúttal országhatárainktól nyugatra élő magyar nyelvi közösségeinek nyelvhasználatába adnak betekintést. A sorozat e részében ezúttal két eltérő területen élő közösség nyelvét elemzik a korábbi vizsgálatokkal azonos módon. Az ausztriai részt Szépfalusi István írta, Beregszászi Anikó és Kontra Miklós közreműködésével, a magyar nyelv Szlovéniában című fejezet pedig Vörös Ottó és Kontra Miklós tollából való.

A sorozatszerkesztő Kontra Miklósnak még az első kötetben megfogalmazott aggályai több év távlatából is érvényesek. E sorozaton kívül a Kárpát-medencében határainkon túl, kisebbségben élő magyarság nyelvéről nem készült monografikus mű. Pedig nyelvhasználatuk mikéntjének részletes ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy e közösségek sokakat aggasztó asszimilációja ellen tenni lehessen. A sokáig tabunak számító kisebbségi magyarság nyelvének leírása a

sorozat első kötetének megjelenése óta eltelt szűk másfél évtizedben valamelyest változott, ahogyan azt a 4. kötet sorozatszerkesztői előszavában is olvashatjuk: A Magyar értelmező kéziszótár 2003-ban megjelent kiadása mellett egyre több szótárban találkozhatunk olyan szavakkal, melyek határainkon belül nem, de az azokon kívül élő kétnyelvű magyar közösségekben ismertek és használatosak. Remélhetőleg e szemléletmód következtében nem látnak többé napvilágot olyan vélemények, mely szerint a kisebbségben élő magyarság asszimilációját segítik azok a kutatók, akik a kétnyelvűséget — vagy ahogy a szerkesztő fogalmaz — a magyar nyelv többközpontúságát hangsúlyozzák.

A vizsgálat módszertana megegyezik a korábbiakkal. A kutatás során használt kérdőívek bizonyos kérdései a magyar és az adott környezet nyelvének használati arányára irányulnak, míg mások a nyelvhasználattal kapcsolatos attitűdre kérdeznék rá, s olyanok is vannak, melyek révén konkrét nyelvhasználati jelenségekre derül fény. Ilyen például a feminizálás: azok a kisebbségben élő magyarok, akik állandó kapcsolatban vannak nyelvteni nemet használó nyelvvel, a magyarországi magyarokénál gyakrabban használják a *-nő* utótagú foglalkozásneveket. A kérdőívben szereplő következő mondat kiegészítése például szignifikáns különbséget mutatott az ausztriai és a magyarországi magyarok között: „Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ...”. Kétszer annyian egészítették ki „fodrásznő”-vel a ki-pontozott részt az ausztriai válaszadók közül, mint a Magyarországon élő egy-nyelvű válaszadók.

Mind az ausztriai, mind pedig a szlovéniai fejezet szerkesztése azt a sémát követi, melyet a korábbi kötetekben alkalmaztak, amelyekben egyetlen szomszéd-állam területén élő kisebbségi magyarság jellemzőit olvashattuk monografikus formában. A részek bevezetéseiben a mintavételezésről, majd az első pontokban az ott élő magyarság földrajzi- és demográfiai viszonyairól, történelméről, gazdaságáról, kultúrájáról, vallásáról esik szó, majd pedig nyelvhasználati kérdésekről.

Bármelyik kötetet is vesszük kezünkbe A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén sorozatból, a borítón lévő térképre pillantva láthatjuk, hogy a legkisebb magyarlakta területek a szomszédos országok közül Szlovéniában és Ausztriában vannak. A mintavételezés szempontjából „kis országnak” számító Ausztria és Szlovénia adatközlőinek száma 60, illetve 67 fő.

A magyar nyelv Ausztriában

A mintavételezés kérdéseivel foglalkozó és a köszönetnyilvánításnak helyet adó bevezetés után az első fejezet a terület földrajzi és népesedési viszonyaival foglalkozik.

Az ausztriai magyarság számaránya némileg másként alakult (alakul), mint a korábbi kötetekben tárgyalt szomszédos országokban élő magyaroké, ugyanis a

huszadik század második felében is gyarapodott számuk. Jelentős mértékben nőtt a II. világháború után Ausztriába menekült magyarok száma, csak az 1980-as években legalább 13500 fővel. Ezzel összefüggésben megfigyelhető a kivándorló magyarok esetében az Ausztrián belüli régiók közötti preferenciák változása. Ugyanis míg a Bécsben élő magyarság az Ausztriai átlagtól fiatalabb, addig Burgenlandban, különösen az őslakos településeken kiöregedés figyelhető meg. Szintén a nyolcvanas években bevándorolt magyaroknak köszönhetően az iskolázottság mutatói is kedvezőbbek, mint az ausztriai átlag. A történelmi áttekintés alatt a Magyarok Ausztriában alfejezetben mozaikszerűen pillanthatunk végig néhány jelentős politikai, illetve kulturális eseményen 1365-től, köztük Mátyás Bécsbe vonulásával a Pazmaneum bécsi megalakulásán át a Bécsi Magyar Történeti Intézet létrejöttéig.

A trianoni rendezés után Ausztriához csatolt területen élő magyarok jogait az osztrák Államszerződésben rögzített kisebbségi jogok biztosítják. Az 1955. évi Államszerződés 7. cikkelye azonban nem foglalkozik a magyarokkal, csupán a szlovén és horvát kisebbség jogaival. Majd 1976-ban fogadták el a Népcsoport-törvényt, mely a magyar kisebbség jogait is rögzítette. Ezt követően rendeletben elhatározták 8 tagú magyar népcsoporttanács megalakítását is, mely — létrejöttét követően — többször szót emelt a magyar nyelv oktatásának szükségességéért Burgenlandban. Az időközben már magyar nyelven ülésező tanács tagjainak létszámát kétszeresére emelték, elismerve ezzel a Bécsben és Alsó-Ausztriában élő magyarokat. Az egyéb állami hivatalokban tisztséget betöltő magyarok azonban nemzeti hovatartozásuktól függetlenül töltik be az adott pozíciókat.

Az ausztriai magyar egyesületek között számos gazdasági jellegű társulás is található, többek között a főleg mezőgazdaságáról híres Burgenland területén (Magyar Gazdasövetség), melyek célja az ágazatból élő ottani magyarok segítése.

A részletesen tárgyalt vallási megoszlást kifejtő fejezetből megtudhatjuk, hogy az eredetileg nagyrészt katolikus Ausztriában — főként a migrációnak köszönhetően — a II. világháborút követően alakult ki a mostanra is jellemző vallási pluralizmus, s ebben természetesen a magyar bevándorlás is szerepet játszott, hiszen annak felekezeti megoszlása megfelelt a magyarországi arányoknak. Az Ausztriában élő valamennyi nemzetiség, így az ott élő magyarok is az osztrák egyházközség tagjai, legyen szó katolikus vagy protestáns egyháztagokról. Az egyházi élet kérdéseit illetően területenként és felekezetenként különféle tendenciák figyelhetők meg; a megszűnőben lévő egyházi szertartásoktól az aktív hitéletet élő magyar közösségekig. Az egyházakon túl több ma is működő magyar kulturális egyesület fogja össze a kint élőket.

A nyelvhasználati kérdések vizsgálata tehát a már említett kérdőíves formában történt. Választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy mely közegben milyen arányban használatos a német, illetve magyar nyelv, ugyanis „egy-egy közösség

nyelvhasználati, nyelvválasztási szokásai általában megragadhatók a prototipikus helyzetekben uralkodó szokások, szabályok felderítésével, ezért a kétnyelvű közösségek nyelvi helyzetének leírásában megkerülhetetlen a nyelvhasználati szinterek áttekintése. Ezek a szabályok úgy írhatók le, hogy megválaszoljuk a Fishman (1965) által feltett kérdéssort: *ki beszél, milyen nyelven, kivel és mikor?*” (111). A magyar nyelv a magánszférában (főként a családon belüli érintkezésben és a gondolati nyelvhasználatban), valamint a vallási és kulturális élettel kapcsolatos közegekben dominál, egyébként valamennyi nyelvhasználati szintéren a német nyelv túlsúlya figyelhető meg. A családon belüli nyelvhasználatban az adatok folyamatban lévő nyelvcserére utalnak, hiszen a magyar nyelv kizárólagos használata szinte csak a nagyszülőkkel való kommunikációt érinti, a gyermekekkel például csupán az adatközlők fele beszélt kizárólag magyarul. Ezek az eredmények a magyar és német nyelv presztízséről szóló alfejezetben összegzett megállapításokkal is összhangban vannak. A problémát tovább árnyalja, hogy a válaszadók 42%-a válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy „Előfordult-e már, hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul?”. Több válaszadótól is olvashatunk konkrét példát ilyen esetekre. Szintén a megkérdezettek által leírt eseteken keresztül érthetjük meg legjobban azt is, hogy milyen nyelvi nehézségekkel találkozhatják szemben magukat a kétnyelvű közegekben élők. Az utolsó fejezetben tárgyalt nyelvi változókat a már említett egységes kérdőív nyelvhasználatra vonatkozó kérdései segítségével elemezték. A kérdőív kérdéseit és részletes leírását is megtalálhatjuk a kötetben. „A különféle nyelvhasználati jelenségeket főképp kéttagú, esetenként négytagú nyelvi változókkal vizsgál[ták]. Egy-egy változó változatai ugyanazt a jelentést fejezik ki, de szociolingvisztikailag nem egyenrangú módon” (203).

A magyar nyelv Szlovéniában

A szlovéniai magyarok zöme a határ mentén él, s az általuk lakott települések nagy részén a magyar közösségek nyelvi többséget alkotnak. Ezek a területek „szervesen illeszkednek a szomszédos magyarországi földrajzi – településtörténeti – néprajzi, illetve nyelvjárási területekhez” (182), ám az itt élő magyarság létszáma az I. világháború óta folyamatosan csökken. Az effajta településszerkezetnek köszönhetően kialakult egy viszonylag éles nyelvi határvonal, ezért itt a kétnyelvűség a mindennapokban igen korlátozottan jelentkezett.

E területen a főként agrárszektorból élő etnikumok viszonyát mindig meghatározta a környezet, a gazdasági lehetőségek, s a feltételek adottak voltak a békés egymás mellett éléshez, a szlovén nyelvi határ keleti peremén élő szlovénség kulturálisan sok szállal kötődött a magyarsághoz. Ez a helyzet azonban Jugoszlávia majd a Szlovén Köztársaság megalakulásával megváltozott, s a Murán-túli szlovénség nyugat felé kezdett orientálódni. A politikai helyzet megváltozása azonban az itt élő nagyrészt magyar falvakat is érzékenyen érintette, ugyanis

„nehezen szembesült az egynyelvűség mint egyetlen kommunikációs lehetőség megszűnésével” (190). A magyarországi településekkel megszakadt a kapcsolat. „E változásokat a negyvenes évektől tetézte az a nemzetközi politikai tény, hogy a magyar és az ún. »titói« jugoszláv állam között megromlott a viszony, ennek következtében az ún. »kétnyelvű területen« erősen csökkent a magyar nyelv presztízse, így a szülők az egynyelvű magyar iskola helyett tömegesen kezdték az egynyelvű szlovén iskolába íratni a gyerekeiket” (191).

Ezt ellensúlyozandó megindultak a törekvések egy kétnyelvű iskolarendszer kidolgozására, melyet a „jugoszláviai népek és nemzetiségek testvéri együttélését” hirdető titói politika is támogatót. Ennek eredményeképpen 1972-ben született meg a törvény, mely meghatározta a máig is működő oktatási rendszer alapelveit. E sok tekintetben sajátos iskolarendszer jellemzőit leírva a szerző kiemeli, hogy annak számos hiányossága volt, mely többek között annak tudható be, hogy kidolgozói előtt nem volt olyan modell, melyet az adott körülményekhez igazítva mintaként használhattak volna. A problémákat felismerve később több — főként módszertani — változtatást hajtottak végre. Mivel törvény szerint a kétnyelvűségnek érvényesülnie kell az élet valamennyi területén, ezért az ott élő magyarok számára a kulturális intézményrendszer összességében jónak mondható. Az 1918-ban kisebbségbe került magyarság azonban nem élvezhette mindig a politikai támogatást, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság ideje alatt igazából kisebbségpolitikáról sem beszélhetünk. Számos intézkedés azonban hátrányosan érintette az itt élő magyar kisebbséget (hiszen például a kis lélekszámú magyar falvakban az iskola fenntartásához szükséges előírt 30 fős osztálylétszám teljesíthetetlen volt). A kisebbség helyzetén érdemben jó ideig az 1949-ben szerveződni kezdődő Magyar Közművelődési Bizottság sem változtatott. A változások egy évtizeddel később kezdődtek, mikor határozat született arról, hogy a Szocialista Szövetségen belül nemzeti bizottságoknak kell létrejönniük.

A muravidéki magyarok kötődéseire vonatkozó táblázatokból megállapítható, hogy jelentős különbség figyelhető meg a területi, illetve nemzeti kötődés között. Ez, ahogy a szerző is felhívja rá a figyelmet, a kárpátaljai helyzethez hasonló: „a magyar nemzethez tartozás tudata erős [...], de ez az érzés nem feltétlenül jár együtt a Magyarországhoz mint államhoz való szoros kötődéssel” (Csernicskó 1998: 136, idézi Kontra–Vörös: 201).

A fentebb már említett nyelvi változókat vizsgáló egységes kérdőívben ötféle feladattípus szerepel:

1. Két azonos jelentésű mondat közül kell kiválasztani a természetesebbnek tartott formát.
2. Négyfokú skálán kell megítélni a két felkínált azonos jelentésű mondatot.
3. A példamondatról el kell dönten, hogy jó vagy rossz. Ha a válaszadó rossznak ítéli, javítania kell.
4. Két lehetőség közül kell a mondatba illő formát kiválasztani.

5. A kiegészítést igénylő feladatok egyik típusában végződést, más esetben foglalkozást kellett beírni.

A kérdőívek általános leírását követő alfejezetből kitűnik, hogy az egyes nyelvi változók esetében (a teljesség igénye nélkül: szórend, fölösleges névmások, *t*-végű igék, feminizálás stb.) hol mutatkozik szignifikáns különbség a magyarországi mutatókhoz képest. Ezekben az alfejezetekben bizonyos változók esetében hasznos összevetéseket találhatunk a korábbi (felvidéki, kárpátaljai, vajdasági) eredményekkel is.

Az ausztriai részhez hasonlóan itt is foglalkozik egy fejezet a nyelvhasználati szinterek kérdésével. Ebben az egységben is találunk összehasonlítást a korábbi kötetek vonatkozó részeivel, s hasonló tendenciákat láthatunk az ott elemzett nyelvhasználatban mind a magán, mind a közéleti szinterekre vonatkozólag.

Az azonban szerencsésnek mondható, hogy a más kisebbségben élő magyarokhoz képest a szlovéniai adatközlők viszonylag kevés esetben számoltak be olyan helyzetről, amelyben korlátozták őket a magyar nyelv használatában.

A kétnyelvűség dinamikájáról szóló fejezet a magyar és szlovén presztízséről, a beszélők nyelvtudásáról s a nyelvi nehézségekről ad számot. A két utolsó alfejezet az interferencia, kölcsönzés, valamint a nyelvvesztés, nyelvcsere kérdéseivel foglalkozik, s a fogalmakat tisztázva elemzi e tekintetben a szlovéniai magyar kisebbség nyelvi helyzetét.

A felmérés eredményei s a muravidéki magyarság attitűdjei folyamatban lévő nyelvcsereére utalnak, ám ahogy az összegzésben a szerző is felhívja a figyelmet, ezt nem szabad erkölcsi kérdésként kezelni, s hogy a folyamat ellen tenni csak korlátozott keretek között lehet.

Az Élőnyelvi Konferenciákon közel két évtizede megkezdett nagyszabású munka újabb állomása e kötet, melynek megjelenésével lassan teljessé válik a kisebbségben élő magyarság szociolingvisztikai körképe. Az eredmények akár biztatóak, akár nem, szem előtt kell tartanunk a szerkesztő szavait, mely szerint a kisebbségi magyarság nyelvét is tudományos objektivitással kell vizsgálni, s hogy „a nyelvtudomány azt vizsgálja, hogy miként használják/beszélik az emberek nyelvüket, miközben élik mindennapi életüket.” Ennek pedig e munka maradéktalanul eleget tesz.

NAGY ZOLTÁN KRISZTIÁN

PETHŐ JÓZSEF, **Alakzat és jelentés. Az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepe a szövegben.** Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 129. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011. (199 lap)*

Pethő József az eddigiekben különösen Krúdy Gyula stílusával, illetve az alakzatok kutatásával foglalkozott. A 2011-ben megjelent, itt ismertető kötetének a célkitűzése az volt, hogy az alakzatokról folytatott diskurzushoz, az alakzatok nyelvi funkcióinak feltárásához hozzájáruljon. Az alakzatok leírásában a Szathmári István vezette Stíluskutató csoportnak kiemelkedő jelentősége volt: a kutatócsoport tagjaként Pethő József két alakzatkutatási pályázatban vett részt, és ebben a munkafolyamatban készült el kötete anyagának nagy része.

Jelen könyvében a szerző már korábban megjelent tanulmányaiból is olvashatunk néhányat, ugyanakkor ezeket a dolgozatokat minden esetben átdolgozta, a kötet céljának megfelelően új fejezetekkel egészítette ki, ügyelve azok belső egységet teremtő logikájára is. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy alakzat és jelentés összefüggését egységes elméleti, módszertani keretben értelmezhesse. Kutatásainak háttéréül egy olyan elméleti keret szolgál, amelyben a klasszikus retorikai és poétikai hagyomány, valamint nyelvléírási gyakorlat ötvöződik a funkcionális kognitív nyelvelmélet eredményeivel.

Az Előszót követően a könyv három nagy részből épül föl. 1. Nyelv — stílus — alakzat (elméleti alapvetés) (13–57), 2. A tulajdonképpeni alakzatok a szövegben (57–141), 3. A nyelvi képek a szövegben (141–179). A 4. részben rövid és tömör összeggést és kitekintést olvashatunk, a kötetet záró fogalomtárban pedig a kognitív nyelvészet és a kognitív stilisztika legfontosabb fogalmait értelmezi a szerző.

Az első fejezet a könyv elméleti háttérét ismerteti: ennek első lépéseként a szerző a funkcionális kognitív nyelvészet szempontjából olyan lényeges alapfogalmakat ír le, mint nyelv, stílus, alakzat. Ehhez azonban szükségképpen számot ad előbb a funkcionális kognitív szöveg- és stíluselméletről, a stílusleírás lehetőségeiről, valamint a szövegvizsgálat egyik „nélkülözhetetlen aspektusáról”: a figura-alap viszonyról, a foregrounding stílusbeli jelentőségéről. Pethő József megjegyzi, hogy a kötet elméleti keretében, a funkcionális kognitív elemzésekben elengedhetetlen kategóriaként kell tekinteni az értelemszerkezetre, amely mintegy mentális modellként szerveződik a szövegek létrehozásakor, illetve

* A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

megértésekor. A szöveg stílusát ennek fényében a következőképpen határozza meg: „a stílus a szövegértelmenek a nyelvi megformáltságból eredő összetevője, amely a szövegmegértés, -interpretáció szempontjából attributív módon jön létre, azaz a stílushatás, a stílus által létrehozott értelem-összetevő nem eleve adott, többnyire nem is fogalmi jellegű, hanem a befogadói attribúcióval (azaz tulajdonítással) alakul ki az interakcióban. A stílus így a nyelvi horizontok összjátékában jön létre a mindenkori nyelvi interakció során, amelynek a szöveg csak egyik, igaz megvalósító összetevője, a többi pedig pragmatikai tényező” (17).

A továbbiakban a szerző néhány olyan releváns alakzatfelfogást mutat be, amely saját alakzatértelmezésének alapjául szolgál: áttekinti a klasszikus retorikai, a logikai-strukturalista és a funkcionális-pragmatikai megközelítéseket. A deviációelmélet szerint az alakzatok a semleges nyelvi formáktól való eltéréseként definiálhatók, ám Pethő József rámutat az ebben az elgondolásban rejlő belső ellentmondásra: egyrészt problematikus a viszonyítási beszédmód, a „degré zero” megállapítása, másrészt vannak olyan alakzatok, mint például az ismétlés, amelyek nem értelmezhetők eltérésként.

Pethő József saját alakzatvizsgálatai a funkcionális-pragmatikai irányzatot követik, azaz kutatásainak elsődleges célja annak megállapítása, hogy az alakzatok milyen funkciókat töltenek be a nyelvhasználatban, illetve hogyan hatnak az értelemképzés során. Alakzatfogalma ennek megfelelően nyitott, ugyanakkor részét képezik a hagyományos elgondolások is: „lényegében mindazokat a nyelvi szerkezeteket alakzatnak tekintem, amelyeket a korábbi alakzattipológiák annak tekintenek; elfogadva azt a megközelítést, hogy alakzatról akkor beszélhetünk, ha egy adott »nyelvi-beszédbeli kifejezési lehetőség megvalósulásának (felhasználásának és felfedezésének) során és annak eredményeképpen, retorikai fogalomként kategorizálódik és megnevezhetővé válik« (Kocsány–Szikszainé 2006: 49)” (36). Pethő József a funkcionális pragmatikai keretek között megvalósuló alakzatvizsgálat módszertani elveit illetően olyan tényezőket emel ki, mint a leírhatóság és figura-alap viszony, a jelentésképzés intenzitása — különös tekintettel a kommunikációs hatékonyságra. Ezeket az összetevőket a skalaritás, illetve a szövegalkotó/beszélő nyelvi tudásának értelmezésével véli vizsgálhatónak. Az alakzatok mibenlétével és elemzésével kapcsolatos kérdések megválaszolásához szerinte „olyan szövegelemzésekre van szükség, amelyek feltárják, hogy mikor, milyen feltételek megléte esetében válik egy nyelvi megoldás a fenti értelemben leírhatóvá, azaz alakzattá, illetve azt, hogy miképpen működik ez a nyelvi megoldás az adott kommunikációs helyzetben” (45). A szerző különböző szövegtípusokat von be a vizsgálatba annak érdekében, hogy szemléltesse a szónoklatok, a szépirodalmi, a tudományos, a sajtónyelvi, a hétköznapi szövegek, valamint a reklámok alakzathasználatát. Vizsgálódásainak célja feltárni az alakzatok szövegtípusokban betöltött nyelvhasználatbeli, kommunikációs, illetve szövegértelmező alakító szerepeit. Felfogása szerint fontos szempontja a leírások-

nak az, hogy azokban a szerkezet, a szintaktikai megformáltság és a jelentés értelmezése is helyet kapjon.

A kötet további részeiben Pethő József szövegelemzésekben értelmezi bizonyos alakzatok jelentéssel való összefüggését. Alakzatvizsgálataiban két fő módszert alkalmaz: egyes elemzések kiindulópontja az a kérdés, hogy az adott szövegtípusban milyen szerepet töltenek be az alakzatok, míg más tanulmányaiban a vizsgálat fő célja annak feltárása, hogy bizonyos alakzatok vagy együtteseik különböző szövegtípusokban hogyan működnek az értelemképzés során.

A második fejezetben a szerző a tulajdonképpeni alakzatok szövegbeli szerepét tanulmányozza. A trópus és a figura elkülönítéséről szólva lényeges szakirodalmi véleményeket mutat be röviden, majd saját álláspontját is kifejti. Todorov megkülönböztetésére hivatkozva megállapítja, hogy a trópus a figura olyan típusának tekinthető, amely jelentésváltozással jár, amiből az következik, hogy a szűkebb értelemben vett figura esetében nem beszélhetünk jelentésváltozásról. Pethő József szerint ez az elképzelés nem helytálló, mivel az alakzatokban is végbemegy jelentésváltozás: „az alakzat egyszerre szerkezet és működés, azaz kognitív műveletekkel keletkező és kognitív műveleteket létrehozó, irányító struktúra, másképpen szólva: a szintaktikai szerkezet megváltozása a jelentésszerkezet megváltozását is maga után vonja” (47). Pethő József így a nyelvi képeket önálló csoportként tartja számon az alakzatok között, elkülönítve őket a „tulajdonképpeni” alakzatoktól.

A második fejezet szövegeinek többsége Krúdy Gyula stílusával foglalkozik. Az alakzat és szövegkoherencia összefüggését kutató részben Krúdy N. N. című kisregényében az alakzatok szövegbeli szerepét vizsgálva Pethő József három alakzattípust tárgyal: az ellentétet, a halmozást és az iróniát. Ezek az alakzatok Krúdy írásainak jellemző összetevői, az értelemképzés folyamatában fontos a szerepük. Egy másik tanulmány az iróniát értelmezi Krúdy stílusában, a szerző érdeklődése a hasonlatokban, a halmozásokban, illetve Krúdy írói névadásában jelen lévő iróniára irányul. Ez az egység újabb szempontok alkalmazása révén visz közelebb a Krúdy stílusában jelentkező irónia megértéséhez. A következő, ugyancsak Krúdyval foglalkozó részben Pethő József az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepét vizsgálja az író utolsó alkotói korszakában. A tanulmány elején kifejti véleményét az életmű rendszeres stílusleírásának lehetőségeiről, amelyben kétféle járható utat lát: egyrészt egy kronologikus alapelvű történeti leírást, amely időrendben haladva jellemzi Krúdy stílusát, másrészt pedig egy olyat, amely azt vizsgálja, hogy az egyes stílusirányzatok jegyei hogyan kötődnek a Krúdy-prózához. Az író utolsó korszakának stílusjegyeit kutatva arra a konklúzióra jut, hogy „vannak olyan jellemzők, amelyek fölé az »állandóság« címszó kerülhetne, ezek olyan stílusvonások, amelyek évtizedeken át jelen vannak, és így egyfajta stílusbeli folyamatosságot mutatnak, a másik rovat fölé értelemszerűen a »változás« írható: azokról a stílusösszetevőkről van szó, amelyek

az utolsó alkotói korszak differentia specificái” (115). Ugyancsak ebben a fejezetben Pethő József vizsgálja még a reklámszlogenekben és napjaink szónoki beszédeiben jelen lévő alakzatokat is, valamint az adjekciós alakzatokat József Attila verseiben.

A harmadik fejezet négy tanulmányt foglal magában. Az elsőben a szerző a kognitív metaforaelméletek és -elemzések eredményeire építve Krúdy Gyula „nyírségi képeit” veszi szemügyre, azon belül is három típust: a metaforát, a megszemélyesítést, illetve a hasonlatot. Ezeknek a nyelvi képeknek olyan jellegzetes szerveződésére figyel fel, amely mint stílussajátosság „egyfelől A TERMÉSZETI SZFÉRA, vagyis A NYÍRSÉGI TÁJ, másfelől AZ EMBERI SZFÉRA »bemeneti terekkel« hoz létre fogalmi integrációt” (152). A második rész a nyelvi képeket Móricz Zsigmond stílusában taglalja. Pethő József az Égi madár című novella elemzésével világít rá arra, hogy bár a szakirodalom Móricz életművének első-sorban társadalomkritikai jellemzőit tartotta számon – alulértékelve így a stílus életműbeli szerepét –, nem haszon nélküli a Móricz-művek stilisztikai értelmezése sem. A szerző a vizsgált szöveg lényeges stílusvonásaként értékeli a metaforát, illetve általában a nyelvi képet, amely a szövegértelem létrehozásának elengedhetetlen tényezője. A harmadik tanulmányban a szerző a metaforákat elemzi a német és a magyar gazdasági nyelvben, a negyedikben pedig az idő metaforáit tárgyalva kitér az idő konceptualizálásának leírására a kognitív metaforakutatásban, és az időre vonatkozó metaforáknak a szöveg stílus- és értelem-szerkezetében betöltött szerepét szövegelemzésekkel szemlélteti.

Összegzésként elmondható, hogy a kötet új kutatási eredményeivel érdemben hozzájárul az alakzat és a jelentés összefüggésének tárgyalásához, illetve az alakzatokról folytatott, leírásukra vonatkozó további diskurzust segítő hasznos felvetésekkel, meglátásokkal gazdagítja a stilisztikának ezt a fontos kérdéskörét.

KAZAMÉR ÉVA